

Ա. Մանգա լեզունները, իսրայիլ, իսրայիլա-
անդհու, Բրա-միլ, եւ, Էլ-մեհ: Ըստ կերպահասու-
թեան այս լեզունները՝ վերջագիր եւ միջնագիր
յաւելումներով կցողական լեզունք են:

Բ. Սէլլան կղզեայն վրայ մեհ-թեմ լեզուն:
Այս լեզուն մէջ արեական տարրերու բազ-
մաթիւնը պատճառ ստանձ է շատ մը լեզուախոյզ-
ներու (Սէլլ, եւսլլ) արեական լեզուց կարգը
զատելու, սակայն Տիգերապական լեզուաց ոչ
քերականական սեռի գոնազանութիւնն ունի,
եւ ոչ բայերու կանոնաւոր ձեւերը: Սիեգայերէնը
բուզգայական-կրօնքով խառն ընդարձակ մասն-
աւորութիւն ունի: Ըստ աւանդութեան բուզգա-
ներու կոտանդիքի՝ Ասորք թագաւորին որդին՝
Մահիդագ, բուզգայական Արթակիանները սին-
գայերէն թարգմանած է:

Գ. Բան քրոնիքիւն կամ քոմա-լիւն քո-
միւն, մալ-բարեան լեզունները: Յասալկոյմի
Հնդկաստանի Հարաւային կողմեր տարածուած
են, եւ քանի մը շառաւիղներ կը համընկն մինչեւ
Տիւրքիային կողմերը, մինչեւ նոսե Բերեջասան:
Եւ այս պատճառաւ իրաւամբ կ'ենթադրուի թէ այս
ցեղերն՝ արեական ցեղին Հնդկաստանի յառաջ-
կողմը դալին յառաջ մտքով նայն երկիրը գրաւած՝
եւ վերջններուն գալստեամբը դէպ ի Հարաւային
կողմերը մղուած ըլլան: Ռիզվեգայի մէջ իբր՝ «սե-
ն մարդի շատ անդադ էր յիշատակուին եւ «սե-
ն» անուշ Գրաւիգաներու շատ կը պատշաճի: Իբր
50 միլիոն են Գրաւիգաները:

Այս լեզուացեղին կը վերաբերին.

ա) քոմա-լիւնը Տիգրական թերակղզեայն
Հարաւային ծայրը՝ մինչեւ Մարասի վերեւը, եւ
Սէլլանի Տիւրքիային ծայրը, զբաղթէ 15 միլիոն
հոգի կը խօսին այս լեզուն:

բ) Կե-լ-թո կամ Կե-լ-թո լեզուն, զոր կը
խօսին 17 միլիոն հոգի, եւ մինչեւ Հնդկաստանի
միջակեղանքը կը տարածուի:

գ) Մալ-թո լեզուն՝ երբե ու կէս միլիոն
բնակիչներ կը խօսուի եւ դէպ ի թերակղզեայն
Հարաւ- արեւմտեան կողմը կը տարածուի:

դ) Կոմա-թո աւելն Տիւրքիային կողմը, կը
խօսին 9 միլիոն անհոգի:

ե) Կոմա-լիւնը որ Տիւր կարնաստ լեզուն
շատ սերմաւոր բարբառ մըն է Մանդալայի շուրջ
ձեւերներէստեղանքը կը խօսուի 150,000 հոգիէ, եւ
բայց այս լեզուն տպուելու վրայ է:

Բայց այս լեզունները գրականապէս մշակուած
են եւ մանաւանդ տամուկերը՝ թեպէտ գրուող
լեզու է, բայց շատ քիչ բան փոխ առած է արեական
լեզուններէն: Ասոց մասնաւորութիւնը կը կայա-
նայ անսկիւրտ երկասիրութեան թարգմանու-
թիւններէն եւ նմանողութիւններէն. տամուկեան
այբերմնից ալ չ'ուրանալ եւրասիական ծագումը:
Ասոցմէջ գտա կէս կրթեալ կէս անկրթ յազգեր
ալ կան, որոնց լեզուն գրաւիգան լեզուացեղին
տակ կ'երթայ, զիջասերներն են իրա, քոմա,
բուլք, ինք, Թալ-ժան, Ժրան, Թարթո, Բրա-
ն-թեւայն:

Կերպահաստապէս գրաւիգան լեզուները վեր-
ջագիր յաւելումներով կցողական են: Բայերը կը

կազմուին պարզապէս օժանդակ բառեր եւ զիմարտ
վերջաւորութիւններն աւելցնելով:

Չայրագրական տեսակետով՝ առատ բա-
զանայիններ ունին գրաւիգան լեզունները. ամենին
ալ հինգ՝ իսկ օմանք մինչեւ վեց պակթուցիկ
(explosif) ձայններուն, կահորդական (Հաղապային)
քմական, շրջական, առանձնական, եւ շրթնական,
տամուկերէն եւ մտայալայի մէջ թաւ շրջականներ
ալ կը գտնուին:

(Ըր-թո-լիւն) 4. Ս. ՄԼՆ.

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Թ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

Ն Ա Ր Հ Ր Յ Շ Ե Ր Կ Վ Ո Ր Թ Ի Ն

«Սրբազան Պատարագամատուցը Հայոց Թարգ-
մախօրն Պատարագ Յունաց, Ասորց եւ Լատի-
ւացոց, անդնոք Քմունքանք, Նախագիտելոց եւ
ժամօթութեանք ի Հ. Յովնակայ Վ. Գաթնեան:
Հրատարակուի անդնոք Յաւելուանով ի Հ. Յակոբ-
սոսէ Վ. Տաշանս, Վերմա, Մխիթ. տ. 1897: Մծ
ժ ԷԼԶ ՈՒԷ747, 8 պահերով: Գինն է Քր. 34.—
ըր. 12.— — Քլ. 16.—: (Ճամբու ծախք Քր. 250 —
ըր. 1.— անիւն):»

Բանասիրաց բարբառին անձանօթ չէ մա-
տեան՝ արդի լեզուն գրուած, որ այսօր Հրապա-
րակ կ'ենէ: Թերթիս մէջ Հրատարակուած էին՝
իբրեւ նախընտրայ ճաչակ երկասիրութեան՝ երկու
Հատուածներ, մին Արաբականեղայն միւս Բու-
զանդայ քրոց քննութիւնը: Այսօր տարալու-
ծեամբ Հրատարակուելու տանն՝ կ'արժէ որ թեր-
թիս մէջ քանի մը խօսք ըսուի զբրին ներքին եւ
արտաքին հանգամանաց եւ անոր առաւելութեանց
վրայ:

Նախ երկասիրութիւնս պէտք չէ նկատել
իբրեւ որեւէ անանձական գործք, որչափ ալ գնա-
հատելի ըլլայ նոյր յինքեան, այլ իբրեւ նախըն-
տր օրինակ մեծ ձեռնարկութեան մը Միաբանու-
թեան, որ է՝ ինչպէս մասնէն երկրորդ ճակատն
ալ կը ցուցնէ, «Քննուան Հրատարակութեան Մա-
տեւորութեան Թարգմանութեանց Ներկեաց Հայոց»
քննութիւնը եւ ընդգրկել Հրատարակուել Վ ինն-
նական Միթարտեան Միաբանութեան: Հրատար-
ակութիւն մ'որուն առաջին հատորն են այս
«Սրբազան Պատարագամատուցը Հայոց»:

Ի Cerebral, որ թէեւ սխալ՝ բայց անպիտիւ
միւրհանգ շատ աստուերն անուան տեղ կը գործա-
ծուի: Մաթմիկըն Կանանն cacuminal: Այս աստուերն
շատ անպարտ անու մըն ալ կու տան իր lingual «Է-
լուային», Անկեան ճիշտ է անպէ. inverted, անոր վրայն
կազմեցնք շրջան, եւ կրնաք թերեւս նրբորով ալ
անուանալու: Այս աստուեր որ գրաւիգան եւ անսկիւրտ
լեզուց յատու են, կ'արտաբերուին լեզուի ծայրը դէպ ի
քիւ մը վեր գործեցնելով եւ ծանրով, շուրջերէն մէջ ալ
կը գտնուին, իսկ անգլիերէն մէջ միայն քանի մը գաւա-
ռականներն մէջ: Հճմու. Sievers, Phonetik, էջ 61-62:
՝ 8ն «Հանգեւ» 1889, Թ. 2, էջ 40 եւն:

Աւելորդ և կարծեմք ցուցնել թէ սրշափ կարեւոր և այսպիսի ձեւանարկութիւն մը, Հայոցս թէ ինքեւորաբար Մասնագրութիւնն եւ թէ թարգմանութիւնն շատ աւելի ընդարձակաւածայ են քան որչափ թերեւս շատերէն կը կարծուի: Ըստ ան հրատարակուած է զայսօր, բայց չափազանց զիջ ըր յարձանի ըլլայ գիտնական հրատարակութեան սնունտ անգամ: Գտնի մը բացառութիւնը զուրպ հանելով՝ միւս բոլոր հրատարակութիւնը գրեթէ արժեք չունին բնութագրութեան առջեւ: Գտնի որ երաշխաստութիւն կը պակսի թէ ուր եւ ինչ ընթիւ երջուած ունին ուրիշ նպագիրքը, որ ձեւագրէն բնորուած առնուած է այս կամ այն ընթիւ երջուած, ինչու այն եւ ոչ ուրիշ մը՝ եթէ կայ, եւ ընդհանրապէս առանց յօրինուածութեան եւ ըստ կամս անգամ մ'այս՝ անգամ մ'այս՝ այն նեւագրէն կ'առնուի ընդգրկել՝ առանց նշանակելու միանգամայն տարբեր ընթիւ երջումները: Չարմանք որ եւրոպացի գիտնական մը՝ ի միջի բազմաթիւ այլոց՝ կրնար գրել հետեւեալը.՝ «Պէտք չենք մտածել՝ որ Հայ ընդգրկներուն հրատարակութեանը մէջ, զէթ երբ հրատարակութիւնը Հայոց ձեւագր կ'ըլլայ ... չենք կրնար բնու ինչպարսնական քննադատութիւն եւ յօրինուածութիւն պահանջել, ինչպէս սովոր ենք մեր յայտնական եւ լատինական մասնագիրներու հրատարակութեանը մէջ պահանջել, Հայ հրատարակիչներն առհասարակ ըստ պատահման ձեւք ինկած որեւէ ձեւագրին առանց քննադատութեան կ'ընդօրինակին, առանց ձեւագրին արժեքին կամ անպիտան ըլլալուն վնաս համար տալու, կամ զէթ ուրիշ ծանօթ ձեւագրիներու տարբերութիւնները նշանակելու, եւն:

Արդեօք ժամանակներ մեծ թուի մ'առաւ Հայոց մասնագրութեան քննադատութիւնն շատ կեղծ իրենք ընդունեցան եւ կը ընչունին, որչափ ալ ընդգրկութիւն ցուցուի. եւ յուսալի է որ Ե-Ժ գրարեւոյ մասնագրութեան իրապիւր եւ նոյն գրարեւոյ մասնագրութեան իրական պատմութիւն մը յօրինուի՝ առանց ստիպուած ըլլալու, ինչպէս մինչեւ ցայժմ կ'ըլլար, միայն աւանդութեանց եւ ներմտագրեալ կարծեաց իրայ յետեւ: Բայց այս նպատակին հասնելու միակ միջոցն է ազգով բնագրիներ ունենալ հրատարակուած, որ ամէն մէկ կտորին համար կարեկոյ քննիչը գիտնալ թէ ինչ վտասաւթիւն կրնայ ունենալ, թէ միակն է այն ընթիւ երջուածը կամ ոչ, յետամուտ, կասկածելի թէ ոչ, եւն: Առանց ասոր յամար ամենէն սրտմտ քննադատութիւնը ալ կրնան կաղաւ: Բնութեան ինչքն եւ քննադատեալ բնագիրք՝ անհրաժեշտ հիմն են ամէն ուսումնասիրութեանց, ըլլայ նոյնը մասնագրական, պատմական թէ իրական:

Երկասիրութիւնս իբրեւ քննական հրատարակութիւն՝ կարծեմք ամենախիստ քննադատութեան ալ արդարացի պահանջները կը գոհացընէ լիովին: Թողովը բազմաթիւ Արտագրիները՝ իբր 15 բնագիր կայ լիակատար հրատարակուած զգրքի մէջ, ամէնն ըստ պահանջմանց արդի գիտութեան:

Չեւազբայ ընթիւ երջումները համեմատուած են աւանանար կետերուն մէջ ալ, գարտուութիւնը մի առ մի նշանակուած, ձեւագրայ արժեքը շշուուած, ընտրիչը ձերակազմուած՝ ուր պէտք եւ կարելի էր վասն զի կան ընդգրկներ՝ որոնց միակ կամ զոյգ մը միայն ձեւագրի վիզը կան, մինչդեռ այլուր՝ օրինակի համար մեր Սովորական Պատարագին համեմատութեանց մէջ՝ համեմատուած ձեւագրի եւ տպագրի օրինակաց թիւը մինչեւ 50 հասած է: Բնագրիներն երբ յամեն ընտարանութեան կարտ կ'ըլլան, թարգմանութիւնը սկզբնագրիներու հետ բացատրելու, տպագրմանն ուղղելու է եւն: Այս ամէնը հազարուած են զգրքի մէջ, իրանիւր բնագրի նկարեւ երկորդ շարք մը մանրագիր Ծանօթութեանց մէջ զտեղեւուած:

Գուլով յատկապէս քննութեանց, երկու ուղի կայ քննիչին առջեւ: Արեւոյ նախ քննութիւնը մէկուէջ ամբիպէ ընդարձակ կերպով թեան մէջ, որ շատ Գտնագրութեանց համար միակ յարմար եղանակն է: Բայց այն Գտնագրութեանը, որ իրապիւր գրութեանն ունեցած են զարե դար, ուրիշ եղանակ մը կը պահանջեն քննութեանց ալ: Արշալի ալ անշատ անշատ զուած ըլլան Բնագրիները ու քննութիւնը, այս գէպքին մէջ պէտք է որ զիբար լրացընեն փոսն ի փոխ՝ աստիճանաւ յաւանդալով զարե ըստ ըստ փոփոխմանց եւ զարգացման իրաց, որով անբնական Պատմութիւն, մ'այս հիւսուած կ'ըլլայ նոյն զորոց: Այս յօրինուածական կերպը ըրած է Հեղինակն, քննութեանց կամ Պատարագամատուցաց պատմութեան գլխաւոր շղթաներն ըլլալով եւ զարեին յոսալն, Ե զարու վերջեր, անիկ մինչեւ Ժ դար, Ժ դարէն մինչեւ ԺԿ եւ ապա մինչեւ մեր օրերը: Արշալի ալ երկասիրութեան գլխաւոր նպատակն է՝ Հայ եկեղեցւոյ Պաշտաման զբոյ գլխաւոր ծիւղին խորհրդատեարեբար՝ քննութիւնն ու հրատարակութիւնը, անկարելի էր որ բազմաթիւ ուրիշ եկեղեցական-պատմական եւ մասնագրական իրնագրիներ չչջջափուէին յընթացս զբոյթեան: Կտեւ այս կողմանէ ճոխ է՝ կրնանք բռել վտասաւթեամբ զգրքի պարունակութիւնը: Անկարելի է որ հոս մի առ մի յիշատակել կարենանք այսպիսի մեծ ու մանր կետեր, կը շատանաք զգրքին բուն նպատակին՝ Պատարագաց քննութեան՝ եւկան մասերը հարեւանցի նշանակելով:

Սկիզբը «Ծանօցումն է Հրատարակչին», երկասիրութեանս այլեւայլ հանգամանքները՝ սկզբնաստութեանն մինչեւ արդի վիճակը՝ (որ կրկնապատկի ծառայով է նախնականին) կը պարզէ ընթեքողին: Ասոր կից ներթիւք նոյապակ ունի զգրքին պարունակութիւնը պատկերացընել: Բուն գիրքը կը սկսի Պատարագութեամբ մը (էջ 1-8) եւ երկուր նախադիտելեք (էջ 10-73), որ անհրաժեշտ էին բացատրելու թէ ինչ էր Պատարագաց նախնական վիճակն մինչեւ Գ դար բովանդակ եկեղեցւոյ մէջ: Հարկին պահանջածն համեմատ ամբողջ կամ մասամբ թարգմանուած են հոս հնագոյն քանի մը Պատարագներ, գծուած ուրիշներու Արտագրեր. ի միջի այլոց՝ Յուստինոսի պատարագը, խորհրդամատուց յանուն Ս-

Հ ճմմ. Պատգեհոյ 1897, Թ. 3, էջ 92:

Անդրէի, Յակոբայ Զեբեդեան, Առաքելական Սահմանադրութեանց Բ զբոյնը, եւ Ազգէի եւ Մարտոյ Հայոց թով սշինջ յիշատակարան կայ այր գարեմնն. եւ միանը Պատարագ յանուս Ս. Գր. Լուսարջէ՝ ինչ է, որուն բուն Հեղինակն այժմ՝ ծանօթ է՝ Ս. Բաբելե Անտարայի, ան նուիրազորութեան ամենախիղի ձեռնին. Այսպէս նախադիտելոցն այս գլուխը որ Հայոց միակ յիշատակարանին վայ կը խօսի (էջ 64—70) ժխտական արդիւնք մը յառաջ բերած է ո՛չ միայն Պատարագիս, այլ շատ մ'որչի իրաց մէկ, որ Լուսարջի կ'ընծայուի:

Աւելի ներածութիւն մըն է Բ մասն ալ խորագրով «Հայոց խորհրդամաստայցք» Ի գարուն վերջերք. (էջ 75—80); տեսութեան մը Հայոց կ'ընթացան այն ժամանակին, Հայ գաղութեան սկզբնաւորութեան եւ մեծագործ գրական ծագործի Մենուպեան Գալղոյի: Հայոց Պատարագամաստայցքնոր բուն քննութիւնը կը սկսի Գ մասով՝ «Հայոց խորհրդամաստայցք» Ի գարուն վերջերք՝ կամ «Բարեբեան միակխորհրդամաստայցք» (էջ 81—216): Դասն կը ճշգրտի երկու ձեւագրաց (Լեւոն եւ Միւնիսէն) յարգը, որոնք միայն պահած են Հայոց Տնագրոյն եւ թնտկագրին Պատարագները՝ ի մի Տնագրութեան: «Բարեբեան Պատարագին աղբիւրներն» (էջ 89—96) բաց ի այս ձեւագիրներէն՝ կրկին են, Ազամանգեղոս եւ մանուսնդ Բուզանդ, որմէ Բարդի Պատարագին ոչ միայն մեծ հասած մը, այլ նաեւ Լուսարջեցոց Պատարագին ամբողջ ուղղագրութիւնը կրցած է Հեղինակը քաղել (էջ 97—109), այն Բաղանդից՝ որ աւելին ունէր ճիշդ մեր ձեւոցն այժմ գտնուած Պատարագն՝ սրակամօք յանուն Լուսարջի՝ բուն Բարդի: Ի գարուն Հայոց Երակոյնից պատարագը կը վերակազմի այն աղբիւրներէն, որ ապէի անդին յրուած են յետոյ եւ մասամբ ծամազրոյց մէջ մտած. (էջ 109—116): Կը յաւորէր է գարուն Հայոց բնագիրը՝ ձեւագրաց եւ բովանդակութեան կրկին կարգ ծանօթութիւններով, ինչպէս միւս բնագրաց մէջ ալ, զինպէս յունարեն սկզբնագրութեան վերջինս բիզանդեան յետագայ յաւելուածներ առած է, (էջ 117—159) եւ կը փակուի բնագրուն մասին այլեւայլ Գիտելոցը: Հաս ստիպուած էր Հայտարարիկն յաւելուած մ'ընել: Յիշեալ պատարագը՝ բիզանդեան յաւելուածներով ճիշտացած է այլակերպօք՝ կրկին թարգմանուած է Հայոցմէ իբր թ—ժ գարեբեան, այս անգամ յանուն Բարդի: Երկրորդ խմբագրութեան Տնագրութիւնը սկզբը եղած համեմատութեամբ եւ ծանօթութիւններով (էջ 171—216) անհրաժեշտ կը յաւելուի:

Գ Մասը, որ է «Հայոց խորհրդամաստայցք» Ե գարուն վերջերք, (էջ 217—318) կը պարունակէ շատ թանկագին բնագիրներ, որոնք ձեւագրաց մէջ կը գտնուին յատուկ Սահման, Գրգիւրի Ատանուարանի, Արդի Ալեքսանդրոսոյցի եւ Աթանասի: Առաջինները միայն յիշեալ երկու ձեւագիրներէն ունին, վերջինը՝ որ մեր արդի մասնագիր «Ինքնութեան է, որիք վիաններն ալ, ի մասնաւոր խորովայ Անձեւապէս եպիսկոպոսի

Պատարագան կ'ընէն: Ըստ մեծ ինտիք յուսուցած է Հեղինակն այր ամէն կողմանէ նշանուար եւ փոժժ բնագիրներէն, անոնց իւրաքանչիւր յատուկ բացատրութիւնքն պարզել ու լուսաբանել շնորհաց է՝ բոգ Տնագրացն գտնող Գր. Նագրանազուլ գրութեանց մէջ վերտան գտնելու շնորհաց: Այս ճիգն աւելորդ տեղ չէ, այլ իբրեւ ապացոյց վերջինակին կարծեայ այս պատարագաց ծագման մասին, որ կը բացատրուի սու ընդհանուր խորագրով Գ մասին՝ «Նագրանոգեան շատ խորհրդամաստայցք»: Սակայն բնագիրքս միայն «Լուսարջեցոց, պատարագներ են՝ սկսելով Ատանասէն: Պէտք էր որեւն շնուալ վերակազմել Ե գարուն վերջերքն ալ Հայոց՝ «Երակոյնից» պատարագն, անոր հետքերը փնտռելով բովանդակ մեր եկեղեցական—պաշտամուն գրականութեան մէջ: Հեղինակին յաշիւած է ինչպէստ որու ապէի մը հանել այս թերի մասերուն, նաեւ քույրոյցն բնագրին այլեւայլ մասեր հաւաքել. (էջ 304—18):

Չորս բնագիրներ են յատկապէս Աթանասի անուանուածն էին նաեւ «Հայոց խորհրդամաստայցք» Զ գարուն սկզբներէն մինչեւ Ժ գարուն վերջերք» որ զբոյն Ե մասն է, միանգամայն «Գիտելիք Նագրանոգեան Պատարագոց վայ» (էջ 319—340): Արդէն նախինքն բնագիրներն ծանօթութեանց մէջ շնորհաց էր Հեղինակն մի առ մի նշանակել այն կետերն, որ ապացոյց էին ասոնց հեղինակին եւ թարգմանիկին, անոնց գրուելու եւ թարգմանուելու ժամանակին: Ըստ նոյն իրողութիւններն կը մնար վերջնական եղբայրութիւններ հանել: Երկու կ'ըլլար իժէ է մի առ մի այս ինչդիտելը հաս պարզել ուղիներ: Գիտնաբերներ հանելու կետերն են, այսինքն նախ՝ Հայոց թով այս բնագրաց գործածութեան հետքեր եւ կոչմանը կը գտնէր վերջին գարեբեան վեր իւրեւր մընչեւ Ե գարուն վերջերքն, որ կանգ կ'առնուն ամէն հետքեր: Իս այս բնական է. փասն զի երկրորդ՝ ասոնց Հայոց մէջ գործածութեան մեծածոցն է թարգմանուին է նոյն ինքն Յ—Լուս Գրգիւրի: Երրորդ՝ Տայկական շնն ասոնք, այլ յուժուան, որոնց բնագիրները թեպէտ կորսուած են, բայց կան ասիական քանի մը հատարարութեան: Չորրորդ՝ Առաջադիւնց եկեղեցոյնն են ասոնք, ինչ զբոյն մէջ ամփոփուած ի սկզբանէ՝ ինչպէս սովորութիւն կը նոյն եկեղեցոյն նաեւ որքէ եկեղ. գրոց Տնագր. եւ հայապատմութիւնն. եւ այնպէս միանգամայն թարգմանուած հայերէնի. եւ վերջապէս մէկ ալ Հեղինակն անին, այսինքն Գր. Առաջադիւնց Նագրանոգի, որով նաեւ ասոնց մեծ յարգը յերեւան կու գայ:

Հաս կը լինայ ըստ ինքեան Հեղինակին մտադիտելու Երակոյնի ձեւան մէջ: Յարգութեանք մեծա-

՝ Պէտք չէ այս ընտիր Պատարագները շնօթել Գրգիւրի եւ Արդի անունները գտնուած եպիսկոպոսի են բնագիրներն հետ, որ բարձրին որքէ բան են, եւ ասոնց կես արժեքը չունին: Արարիկն ձեւագրաց ըստկայց մէջ կը մշտին Պատարագն «Աթանասի» եւ Գր. Նագրանազուլ, ըստ երեւոյն թէ փոխ յետանունայն այս եպիսկոպոս Տնու: Ասոնք գծաբնագրաց հրատարակած չլլողով, ինչպէս Հրատարակելու ակն տեղեկութեան մ'առնուել եւ ոչ համեմատել Ցնն այս մասին էջ 270—71 եւ 340 Երան:

զոյն մասամբ Հրատարակչին յաւելուածն են՝ զբրին թերի մտք լայնընելու նպատակաւ: Ինչպէս Յու- նաց թո՛վ Տին պատարարները կամ տեղի տուած են նոր բո՛ղ-շաբէտն ձեւերու կամ հանրի կերպարունակի ելած են նոր ճաշակը համամասնեակերպուած, նորոգի պատահած է Հայոց ալ, որ թողլով ճնարդոյնն յարած են նոր Բիւզանդեան խորհրդամաստայնն ըստ՝ Կիլիկիոց Ժամանակի: Այս կարգէն են թարգմանութիւնքն պատարագաց յա- նուն (նոր) Բարդի, Ոսկեբերանի եւ Կր. Տրամա- խոսի («Կտխորբերոյն»), Ինչպէս նաեւ յԱսորոց՝ Պատարագքն յանուն Յակարայ Տեառնեցոր եւ Իզմաթտիկ Ատուածագեցի, վերջապէս Հաս- տիկեցոյ Պատարանն են: Տայ Միաբանողոց Մի- սոսլն՝ այլեւայլ խմբագրութեամբ: Այս ամէնը քննուած են հրատարակուած են նրկատրութեանս յՈրմանի մէջ, որ է «Ուրիշ խորհրդամաստայնք Ժ դարէն մինչեւ ԺԿ դարուն վերջը» (էջ 341—500):

Անկարելի եր որ երկար գարեբու ընթացքին մէջ միանձեւ եւ անփոփոխ մնար Հայոց սիրական պատարագն՝ որ ամենէն աւելի գործածականն էր, այն թո՛յնուն «Աթանասի» եղանկն կերպարից եկե- ղեցոյն, Մանդակունիին թարգմանուած եւ առ- կուին իւր հնագոյն ձեւին մէջ Ժ դարուն խորովոյ Անձեւացեաց Մեկնութեան մէջ Տրուուած: Բիւ- ղնագեան կարկաստանաց շրման մնացած չէ առանց ազդեցութեան, եւ շիջ մը յտակ մը Պա- տարագեներէն ի մանուաբի Ոսկեբերանինն (եւ նաեւ Հաստիկեցոյն) մեծամեծ մտքը փոխ առած են ասոր, որ այ՛ պէտ այլակերպած է մինչեւ Բիւզան- ձեան նկարագրի գերիշխող դարձան, եւ հետզ- հետեւ աւելի փոփոխելով հասած արդի ձեւին, զոր ունինք այժմ՝ երբեւ միայլ կարծեօք՝ միակ է ան- փոփոխ մնացած Պատարագ Հայոց: Մեր Սովորա- կան Պատարագին ամէն այս կերպարունակնու- թիւնքն կը ներկայացրեն զբրին է մտքը, կամ՝ «Հայոց այժմու խորհրդամաստայն ԺԱ դարուն սիրզներէն մինչեւ ցայսօր» (էջ 501—721): Այս յաւելմանց եւ փոփոխութեանց առաջին կամ տկար առաինանաւորութիւնը կը տեսնենք Վատիկանոյ Տայ ձեռագրի մը մէջ, որմէ գրուած է քաղաւանդը բնագիր մը՝ «բառ Վատիկանեան օրինակին» (էջ 501—507): Ըստ աւելի մեծ յեղափոխութիւն կը տեսնենք կատարուած Լամբրոնացոյ օրով եւ իւր իսկ ձեռագր, որուն վրայ աւելի բնագրական խոսուած է՝ դիւրով նաեւ ուրուագիծ մը պատարագին առ Յովհ. Արփիշեցոյ (էջ 513—518) եւ լիակատար բնագիրն Լամբրոնեան Պատարագի. (էջ 519—556): Կը մնար սակէ եւսքն բնագրակորէն խօսիլ մեր Պատարագի՝ Հասարակ Օրինակին՝ կամ արդի ձեւին վրայ, «Տեղեկութիւնք» բաժինն (էջ 557—616) այս մասին ամէն կարեւոր գիտելիքները կը պարունակէ: Հնագոյն ձեռագիրները տակաին բառական տարբերութեամբ ունին մեր Պատարագն, որոնց աւրուագծերը գրուած են կարգաւ եւ որոնք կը ցուցանեն նոյն խորհրդատարին հետեւեան գարեւանայն, այսպէս Ուրուագիծ Լիւնեան օրինակին (էջ 561—566), Կիլիկեան Օրինակին կամ B (էջ 569—573) եւ նոյն խմբի DF ձեռագրաց

(էջ 574—582): Միւս բազմաթիւ ձեռագրաց ալ փոփոխ աղբյուր ձգուած է, Ինչպէս նաեւ աղա- զրութեանց կրին խմբի տարբերութիւնքն մի առ մի քննուած, մեր Պատարագի հրատարակութիւնքն ու ասոր լեզուներով թարգմանութիւնքն նշանա- կուած են: Լիակատար հրատարակութիւն մը Հայոց արդի Պատարագին համամաստութեմք 50 օրինակոց կը կրէ այս վերջին մտքը. (էջ 617—721):

Ամենէն վերջը գրուած է «Յաւելուած» մը, որուն խորագիր պարզ կը ցուցնէ անոր ներքին բովանդակութիւնն, այսինքն՝ «Տաճարք, Հան- դերթք եւ Կահք Արբուժեանն առ հինն Հայոց փոքր ի շատեւ» (էջ 723—471): Որչափ ալ «Փոքր ի շատեւ», գոնէ պայմաւ զապոփար մը կու տայ Հայոց եկեղեցեաց ներքին մասան, պաշտման գղետուցի կամուկանն մինչեւ ցղպիբու, սեղանոց կահուց եւն. եւ բոլորովին նոր լոյս կը սփռէ այս ամէն կետերուն վրայ եւ—Ձ գարեբուն համար. (վրան զի այս է Հեղինակին բուն նպատակը, միւս գարեբունն անցողակի նշանակուած է): Ի լուստա- րութիւն գրուած են 8 նկարներ ալ այս մասին մէջ, որով կը փակուի գիրքը:

Ահա համառօտի գրքին բովանդակութեան դիտար մտերը: Չեղբը կրնար հոս մանրամասնու- թեանց մէջ մտնել, եւ մի առ մի նշանակել բազ- մաթիւ ինդիքներն՝ որ երկասիրութեանս մէջ կը յուզուին ու կը քննուին հայ եկեղեցոյ ժոխք եւ արարութեանց, անոր պատմութեան ու մասն- նագրութեան մասին: Հեղինակին եւ Հրատարա- կչին անուշը կ'ընդհատարէ՝ որ խորին հմտութեամբ եւ անաշուտ հետազոտիչ ոգւով գրուած է ամ- բողջը, որուն արգելք չէ տեղ անց մասնին շիջ մ'աւելի վիճակեան զոյն մ'առնուլը: Կարծեք հոյ Մատենագրութեան «Քննական Հրատարակ- թիւնն» մեծ յաջողութեամբ պիտի ներկայանայ գիտական հասարակութեան՝ այլուտ ալ հարեա- ժանութ շեղինակին այս գրուել—գործող երկուր- րութեամբս:

ՅԱՐԵՐ

Յ Յ Ե Ե Ե Ե Ե Ե Ե

ՆՈՐԻՆԹԻՆԵՐ

1. «Արգառն զրոյց Մ. Խորնացոյ Հայոց Պատմու- թեան մէջ»: — 2. «Յուցակ նայ ձեռագրաց Մատն- Սերթ. Վեծմաս»: — 3. Աղբյուրն զրոյցը: — 4. Հայ եկեղեցին: — 5. «Հայ վկար Մ. Խորնացոյ պատմու- թեան մէջ»:

1. «Աթորա շրջը Մ. Խորնացոյ Հայոց Պատմութեան մէջ» Պրոֆ. Կարիբեի սոյն գործոյն վրայ, ընդարձակ քննադատութիւն մը հրատա- րակեց Aug. Burckhardt ի թերթին «Byz. Zeit- schrift», 1897, II էջ 426—435: քննադատ

1 Հայերէն թարգ. է Հ. Գ. Մեկեղեան, Վիեննա 1897: